

UDC: 373.3.016:811.161.1:37.015.3

Mohinur YO'LDASHEVA,

Toshkent Xalqaro Kimyo universiteti Namangan filiali magistranti, Namangan, O'zbekiston

E-mail:mohinuryuldasheva0620@gmail.com

NamDU professori, f.f.d S.Abdullayev taqrizi asosida

PEDAGOGICAL AND PSYCHOLOGICAL FEATURES OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE IN PRIMARY GRADES

Abstract

This article is devoted to the theoretical methodology, pedagogical and psychological features of teaching the Russian language in primary grades. In Russian language teaching lessons, the age, psychophysical and specific characteristics of students, including their painful educational needs, are taken into account. Also, the implementation of teaching the Russian language in primary grades, including taking into account special educational needs; - the use of educational technologies that reflect the specific features of primary language education; - the use of information technologies in the field of primary language education are discussed.

Keywords: visual, personal computer, modern lesson, electronic projector, electronic copyboard, diction, morphemic and pictorial dictation.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация

Данной статье посвящена теоретической методологии, педагогическим и психологическим особенностям преподавания русского языка в начальных классах. В уроках русского языка учитываются возрастные, психофизические и специфические характеристики учащихся, включая их болезненные образовательные потребности. Также рассматриваются вопросы реализации преподавания русского языка в начальных классах с учетом особых образовательных потребностей; – использование образовательных технологий, отражающих специфику обучения языку в начальной школе; – использование информационных технологий в сфере обучения языку в начальной школе.

Ключевые слова: визуальное восприятие, персональный компьютер, современный урок, электронный проектор, электронная доска для письма, дикция, морфемный и изобразительный диктант.

BOSHLANG'ICH SINFLARDA RUS TILINI O'QITISHNING PEDAGOGIK VA PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqola boshlang'ich sinflarda rus tilini o'qitishning nazariy uslubi, pedagogik va psixologik xususiyatlariga bag'ishlangan. Rus tilini o'qitish darslarida o'quvchilarning yoshi, psixofizik va o'ziga xos xususiyatlari, shu jumladan, og'riqli ta'lim ehtiyojlari hisobga olinadi. Shuningdek, boshlang'ich sinflarda rus tilini o'qitishni amalga oshirish, shu jumladan, alohida ta'lim ehtiyojlarini hisobga olgan holda; -boshlang'ich til ta'limining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi ta'lim texnologiyalaridan foydalanish; -boshlang'ich til ta'limi sohasida axborot texnologiyalarini qo'llash borasida fikrlar bildirilgan.

Kalit so'zlar: vizual, shaxsiy komputer, zamonaviy dars, elektron proyektor, elektron nusxa ko'chirish taxtasi, diksiya, morfemik va rasmlil diktant.

Kirish. Hozirgi davrda ta'lim tizimida tub o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. An'anaviy ta'lim modeli o'quvchilarga ma'lum hajmdagi bilim, ko'nikma va malakalarni berishga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy yondashuv shaxsni har tomonlama rivojlantirish, mustaqil fikrlash va uzluksiz ta'lim olish kompetensiyalarini shakllantirishni asosiy vazifa sifatida belgilaydi.

Tadqiqotning maqsadi – boshlang'ich sinflarda rus tilini o'qitishning pedagogik va psixologik xususiyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish hamda samarali metodik yondashuvlarni aniqlashdan iborat. Ta'lim metodlari – didaktik kategoriya hisoblanadi; rus tili metodikasi ularni o'z fanining nuqtai nazaridan talqin qiladi, shuningdek, "Rus tili" fanining o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq bo'lgan metodlarni ishlab chiqadi va amaliyotga joriy etadi. Ta'lim tizimida turli xil jadvallar, sxemalar, modellar, diagrammalar katta o'rin tutadi; orfografiyada ko'rish orqali eslab qolish muhim bo'lsa, til tahlilida shartli chizib ko'rsatish va yozma ishlar muhim ahamiyat kasb etadi.

Materiallar va metodlar. Tadqiqot nazariy tahlil asosida olib borildi. Boshlang'ich ta'lim, pedagogika va psixologiya sohasidagi ilmiy manbalar o'rganildi. Normativ-huquqiy asos sifatida O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi [1] Qonuni qoidalari inobatga olindi.

Quyidagi metodlardan foydalanildi: ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va umumlashtirish, an'anaviy va zamonaviy o'qitish yondashuvlarini qiyosiy tahlil qilish, diktant o'tkazish metodikasini metodik tahlil qilish, pedagogik tajribalarni umumlashtirish. Shuningdek, nazorat diktanti, morfemik diktant va rasmlil diktant metodlarining amaliy samaradorligi tahlil qilindi.

Bugungi kunda maktab ta'limiga yangi, yanada zamonaviy talablar qo'yilmoqda. Avvallari o'quvchilarni o'qitishning an'anaviy vazifasi faqat aniq bilimlar, ko'nikma va malakalarni berishdan iborat bo'lib, ular keyinchalik ijtimoiylashuv va jamiyat ishlab chiqarishida samarali ishtirok etish uchun zarur[2] deb hisoblangan. Hozirgi kunda esa vaziyat tubdan o'zgargan: ta'limning asosiy vazifasi – o'quvchi

shaxsini har tomonlama rivojlantirish, kelajakda mustaqil ravishda bilim olish, yangi faoliyat turlarini o'zlashtirish va natijada hayotda muvaffaqiyatli bo'lish imkonini beradigan asosiy sifat va ko'nikmalarni shakllantirishdan iborat.

Natijalar. Tadqiqot natijalari boshlang'ich sinflarda rus tilini samarali o'qitish uchun quyidagi pedagogik va psixologik shart-sharoitlar muhim ekanligini ko'rsatdi.

1. Zamonaviy darsni tashkil etish. Zamonaviy rus tili darsi:

guruhli va juftlikda ishlash shakllariga ustuvorlik berishi, frontal ish shakli 30 foizdan oshmasligi, o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishi, motivatsiyani shakllantiruvchi topshiriqlarni o'z ichiga olishi lozim.

2. Psixologik xususiyatlarni hisobga olish. Boshlang'ich sinf o'quvchilari:

ko'rgazmali materiallarni tez qabul qiladi, aniq-obrazli tafakkurga tayanadi, diqqat barqarorligi nisbatan past, nutqiy va xotira jarayonlari rivojlanish bosqichida bo'ladi. Shu sababli jadvallar, sxemalar, diagrammalar, modellar hamda audiovizual vositalardan foydalanish samarali hisoblanadi.

3. Ta'lim texnologiyalaridan foydalanish. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash:

ta'limni individuallashtirishga, mustaqil o'quv faoliyatini rivojlantirishga, universal o'quv harakatlarini shakllantirishga, alohida ta'lim ehtiyojlariga ega o'quvchilarni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

4. Nazorat diktanti metodikasi. Nazorat diktantini o'tkazishda:

matn avval to'liq o'qib beriladi, har bir gap ikki marta o'qiladi, o'qish sur'ati bir maromda bo'lishi, o'qituvchi yordam bermasligi, o'quvchilarga yakunda o'z-o'zini tekshirish imkoniyati berilishi zarur.

2-sinf uchun diktant hajmi:

1–2-chorak: 25–35 so'z, 3–4-chorak: 35–52 so'z.

3.5. Morfemik va rasmlı diktant

Morfemik diktant o'quvchilarda orfografik hushyorlikni rivojlantiradi hamda morfologik tahlil ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Rasmlı diktant esa ko'rish orqali eslab qolish mexanizmlarini faollashtirib, lug'at boyligini oshirishga xizmat qiladi.

Muhokama. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, boshlang'ich ta'lim amaliyotida eshitish asosidagi mashqlar (diktant) va ko'rish asosidagi mashqlar (darslik, doska, jadval) o'rtasida metodik tafovut mavjud. Ushbu ikki turdagi idrok jarayonlari turli psixologik mexanizmlarga asoslanadi. Shu sababli ularni uyg'unlashtirgan holda tizimli ravishda qo'llash zarur. Shuningdek, differensial yondashuv o'quvchilarning individual imkoniyatlarini inobatga olgan holda samaradorlikni oshiradi. O'qituvchining metodik mahorati va kasbiy rivoji ta'lim sifati uchun muhim omil hisoblanadi.

Rus tili darsi shunday tashkil etilishi kerakki, uning mazmuni bolalarni nafaqat fanga o'rgatish, balki ularda o'quv faoliyatini shakllantirish, o'qishni davom ettirishga va umuman bilim olishga bo'lgan motivatsiyali qiziqishni uyg'otishga xizmat qilsin [3]. Universal o'quv harakatlarini shakllantirish vazifasi faqat dars jarayonini yangicha tashkil etish sharti bilangina amalga oshiriladi. Muayyan mavzuni o'rganishda, aniq predmet harakatini shakllantirish jarayonida o'quvchida shaxsiy va metapredmet universal o'quv harakatlari ham shakllanishi zarur.

Boshlang'ich sinflarda zamonaviy rus tili darsining eng muhim jihatlardan biri – boshlang'ich sinf o'quvchisining individual qobiliyat va xususiyatlariga e'tibor qaratishdir. Avvalo, uning rivojlanish darajasi, darsdagi ish sur'ati, xotira xususiyatlari inobatga olinishi zarur. Bunday yondashuvning ahamiyati shundaki, o'qituvchi o'quvchining psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda unga mos topshiriq yoki

mashq tanlay oladi hamda uni individual, juftlik yoki guruh shaklida bajarishni taklif etib, o'quvchi uchun psixologik jihatdan qulay sharoit yaratadi.

Boshlang'ich sinflardagi zamonaviy rus tili darsi majburiy tarzda shunday mavzular bilan tanishtirishni ham o'z ichiga oladiki, ular mustahkamlashni talab qilmaydi, ya'ni o'quvchining dunyoqarashini kengaytiradi, fanni o'rganishga bo'lgan motivatsiyasini shakllantiradi, uning yaqin rivojlanish zonasiga yo'naltiriladi hamda rus tilini maktabning o'rta bosqichida davom ettirishni prognoz qiladi. Bu – o'quvchi so'zlashadigan tilni o'rganishga qiziqish shakllantirishdir. Bunda turli bolalarda qiziqish turli asoslarda shakllanishi mumkin: biriga ma'lum bir so'z qaysi so'z turkumiga mansubligi qiziq bo'lsa, boshqasiga nima uchun aynan shunday yozilishi (boshqacha emasligi), uchinchisiga so'zning kelib chiqish tarixi, to'rtinchisiga esa fikrni boshqalarga aniq yetkazish uchun matnni qanday tuzish masalasi qiziq bo'lishi mumkin va hokazo. Demak, o'qituvchi foydalanadigan dastur va darslik ushbu jihatlarning barchasini hisobga olishi zarur. Shuningdek, zamonaviy rus tili darsi o'qitishning texnik vositalaridan foydalanish bilan ham tavsiflanadi. Ularga vizual va audiovizual vositalar kiradi. Hozirgi vaqtda ekranli axborot vositalari keng tarqalgan: shaxsiy kompyuter (ShK), elektron proyektor, elektron nusxa ko'chiruvchi sinf doskasi. Internet orqali shaxsiy kompyuter yordamida o'quvchilar cheksiz hajmdagi istalgan ma'lumotni olish imkoniyatiga ega. Boshlang'ich sinflarda zamonaviy rus tili darsini yangicha tashkil etish darslar tizimi orqali amalga oshiriladi, chunki faqat tizim asosidagina muayyan fan, muayyan mavzu va muayyan sinf bo'yicha o'qitish samaradorligini baholash mumkin. Bunday ishlarning izchilligi ilmiy yo'nalganlik, bayon mantiqi, samarali metod va shakllarni izlash bilan belgilanadi hamda individual, juftlik va guruhli ishlashni nazarda tutadi. O'qituvchi darsda o'quvchilar oldiga qo'yadigan maqsadlar aniq, to'g'ri va o'quvchilarning faoliyat sohasi doirasida ifodalangan bo'lishi kerak [4]. Dars davomida bajariladigan barcha mashqlar mavzuga mos kelishi va qo'yilgan maqsadga erishishga xizmat qilishi lozim. Har bir yangi mashq avvalgisiga tayanib, oldinga bir qadam siljishni ta'minlashi zarur. O'quv faoliyatini tashkil etish metod va shakllari darsning mavzusi, maqsadi va mazmuniga mos bo'lishi kerak [5]. Yakuniy natija qo'yilgan maqsadga muvofiq kelishi hamda eng maqbul usul bilan erishilishi lozim.

Nazorat diktantini o'tkazish metodikasi

O'rganilmagan orfogrammaga ega so'zlar oldindan doskaga yozib qo'yiladi va diktant jarayonida o'qituvchi tomonidan aniq talaffuz qilinadi. Ma'nosi tushunarsiz bo'lgan so'zlar esa diktant matni to'liq o'qib berilishidan oldin o'qituvchi tomonidan izohlanishi lozim. Boshlang'ich sinf dasturidan tashqariga chiqadigan tinish belgilarining qo'yilishi matnni o'qish jarayonida o'qituvchi tomonidan ogohlantiriladi. Dars boshlanishidan oldin o'quvchilarning ish o'rinlari tayyorlanadi: parta ustidan ortiqcha buyumlar olib tashlanadi, faqat diktant yozish va grammatik topshiriqlarni bajarish uchun zarur bo'lgan o'quv qurollari qoldiriladi. Dars boshida o'qituvchi nazorat ishinin maqsadini ma'lum qiladi. So'ng diktant uchun mo'ljallangan matnni sekin va ifodali tarzda to'liq o'qib beradi. Matnni tinglash jarayonida o'quvchilar diqqat bilan eshitadilar va mazmunini anglashga harakat qiladilar [6]. Matnni birinchi bor eshitib idrok etish yozuvchi o'quvchining nimani yozayotganini tushunmaslikdan kelib chiqadigan ko'plab xatolarni oldini olishga yordam beradi.

Shundan so'ng matn o'qituvchi tomonidan gapmaga o'qiladi. Har bir gap ikki marta o'qiladi: birinchi marta – tushunish va idrok etish uchun, ikkinchi marta – yozish uchun. O'quvchilar gapni yozishni faqat o'qituvchi uni o'qib bo'lgandan keyingina boshlashlari kerak [6]. O'qituvchi hali

o'qishni tugatmasdan turib shoshilib yozishga urinishga yo'l qo'yilmasligi lozim. Agar gap mazmun jihatdan murakkab bo'lsa yoki unda uyushiq bo'laklar mavjud bo'lsa, bunday hollarda uni alohida gaplar emas, balki tugallangan mazmuniy bo'laklar (so'z birikmalari) asosida diktovka qilish tavsiya etiladi.

Diktant o'qiyotgan o'qituvchiga qo'yiladigan asosiy talablardan biri – ovozning yetarlicha baland bo'lishidir. Barcha o'quvchilar matnni aniq eshitishlari zarur. Toza va ravon talaffuz o'quvchilarni ortiqcha zo'riqishdan, yomon eshitilgan so'zni "taxmin qilish" zaruratidan xalos etadi [7]. Diktovka bir joyda turib amalga oshirilishi kerak, shunda o'quvchilar har safar eshitish uchun qayta moslashishga majbur bo'lmaydi.

Nazorat diktanti jarayonida o'qituvchi tomonidan hech qanday yordam yoki ishora berilmaydi, hatto so'zlarni talaffuz qilishda ham. O'quvchini "tutib olish" maqsadida talaffuzni ataylab buzish mutlaqo mumkin emas. Shuningdek, adabiy talaffuz me'yorlariga zid ravishda imloga ishora qiluvchi tarzda o'qish ham qat'iyan man etiladi (masalan, adabiy talaffuzdan keskin farq qiluvchi shaklda o'qish).

Matn sekin o'qilishi kerak, biroq haddan tashqari sekin emas – aks holda gapdagi fikr uzilib qoladi. Barcha o'quvchilar diktovka qilinayotgan matnni yozib ulgurishlari uchun bir maromdagi o'qish sur'atiga rioya qilish zarur. O'qituvchi yozish tezligi uncha shoshilinch bo'lmagan bir o'quvchini kuzatib, o'qish sur'atini shunga moslashtirishi mumkin. Ma'lumki, diktant (lotincha dicto – "aytib turmoq", dicere – "gapirmoq") – til o'rganishda to'g'ri yozish ko'nikmalarini mustahkamlash va o'quvchilarning bilimini tekshirishga xizmat qiluvchi yozma ish turidir. Bunda o'qituvchi matnni sekin o'qiydi (aytadi), o'quvchi esa uni eshitib yozadi.

O'z-o'zini tekshirishdan so'ng o'quvchilar grammatik topshiriqlarni bajaradilar. Grammatik topshiriqlarning mazmunini o'qituvchi dars boshlanishidan oldin doskaga variantlar bo'yicha yozib qo'yadi. Topshiriqlarni bajarishdan avval o'qituvchi barcha variantlardagi topshiriqlarni o'qib chiqadi va izohlaydi. Shundan keyin o'quvchilar o'qituvchi yordamisiz, mustaqil ravishda, topshiriqlar ketma-ketligidan qat'i nazar, ularni bajaradilar. Grammatik topshiriqlar bajarib bo'lingach, agar vaqt imkon bersa, o'quvchilarga butun ishni yana bir bor tekshirish imkoniyati beriladi. Dars yakunida qo'ng'iroq chalinishi bilan o'qituvchi barcha ishlarni yig'ib oladi.

Xulosa. Boshlang'ich sinflarda rus tilini o'qitish pedagogik va psixologik omillarni chuqur hisobga olishni talab qiladi. Ta'lim samaradorligi quyidagilarga bog'liq: darsni tizimli tashkil etish, o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olish, zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan foydalanish, turli diktant turlaridan samarali foydalanish,

motivatsion o'quv muhitini yaratish. Morfemik va rasmi diktantlar savodxonlikni rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Ilmiy asoslangan metodik yondashuv o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish va keyingi bosqich ta'limiga tayyorlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Morfemik diktant – tanlab yozish diktantining bir turi hisoblanadi. O'qituvchi so'zlar, so'z birikmalari yoki gaplarni aytadi, o'quvchilar esa o'qituvchi ko'rsatgan so'zning muhim qismlarini (zarur orfogrammaga ega bo'lgan morfemalarni) yozadilar. Bu turdagi diktant morfemalarning grafik qiyofasini eslab qolishga yordam beradi, imloviy hushyorlikni rivojlantiradi, so'zlarning grammatik va orfografik tahlilini uyg'unlashtiradi.

Rasmi diktant (ovoqsiz diktant) – bunda o'qituvchi predmet tasviri tushirilgan rasmi jim holda ko'rsatadi, o'quvchilar esa tasvirlangan predmet nomini yozadilar. Masalan, faqat ot so'z turkumiga oid so'zlarni yozish mumkin. "Tipratikan" mavzusidagi rasmi diktant uchun quyidagi so'zlar berilishi mumkin: Yura, Masha, tipratikan, bolalar, non, sut, qish, bahor, bolalar. O'rganilmagan orfogrammaga ega so'zlar oldindan doskaga yozib qo'yiladi va diktovka vaqtida o'qituvchi tomonidan aniq talaffuz qilinadi. Ma'nosi tushunarsiz bo'lgan so'zlar esa diktant matni to'liq o'qilishidan oldin izohlanadi. Boshlang'ich sinf dasturidan tashqariga chiqadigan tinish belgilarining qo'yilishi matnni o'qish jarayonida ogohlantiriladi. Shundan so'ng dars boshida o'qituvchi nazorat ishining maqsadini ma'lum qiladi va diktant matnini sekin, ifodali tarzda to'liq o'qib beradi. Matnni tinglash jarayonida o'quvchilar diqqat bilan eshitadilar va mazmunini anglaydilar. Matnni birlamchi eshitish asosida idrok etish yozayotgan o'quvchining matn mazmunini tushunmaslikdan kelib chiqadigan ko'plab xatolarning oldini oladi. So'ng matn gapma-gap o'qiladi. Har bir gap ikki marta aytiladi: birinchi marta – tushunish uchun, ikkinchi marta – yozish uchun. O'quvchilar gapni yozishni faqat o'qituvchi o'qib bo'lgach boshlashlari kerak. O'qituvchi hali o'qishni tugatmasdan turib shoshilib yozishga yo'l qo'yilmaydi.

O'quvchilarning ish o'rinalari oldindan tayyorlanadi: parta ustidan ortiqcha buyumlar olib tashlanadi, faqat diktant yozish va grammatik topshiriqlarni bajarish uchun zarur jihozlar qoldiriladi. Barcha gaplar yozib bo'lingach, matn yana bir bor o'qiladi va o'quvchilarga tekshirish imkoniyati beriladi. Shundan so'ng grammatik topshiriqlar bajariladi. Maktab amaliyotida o'qitish usuli bilan nazorat usuli o'rtasida ma'lum ziddiyat mavjud: diktant eshitish orqali idrok etishga asoslangan bo'lsa, darsdagi asosiy ish ko'proq ko'rish tayanchiga ega (darslikdagi mashqlar, doskaga yozilgan so'zlar). Bu mashq turlari turli idrok qonuniyatlariga asoslanadi, shu sababli birini mashq qilish boshqasiga nisbatan avtomatik ravishda ko'nikma hosil qilmaydi.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. Ta'lim to'g'risidagi Qonun. – Toshkent, 2020.
2. Yo'ldosheva D. Boshlang'ich ta'limda chet tillarni o'qitish metodikasi. – T.: Fan nashriyoti, 2020. – B.160.
3. Mavlonova R., To'raqulov X. Pedagogika. – Toshkent: O'qituvchi, 2009. – B.512.
4. Azizxo'jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent, 2006. – B.160.
5. Rasulova D. Boshlang'ich sinflarda rus tili o'qitish jarayonida o'yin texnologiyalarining ahamiyati. Pedagogika fanlari, №7.2022. –B.120.
6. Jalilova S. Rus tili o'qitish jarayonida kommunikativ yondashuv. Samarqand: Innovatsiya nashriyoti, 2023. – B.144.
7. Sharipova L. Boshlang'ich ta'limda innovatsion yondashuvlar. Toshkent: Iqtisod-moliya nashriyoti.2023 – B.148.